

УДК 94(477–25):378“18”

О. О. Тарасенко

ШКОЛА ІСТОРИКІВ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА: ШТРИХИ ДО ТВОРЧОГО ПОРТРЕТУ ОЛЕКСАНДРА ІВАНОВИЧА СТАВРОВСЬКОГО (1811–1882)

У статті пошановується особистість українського історика, вченого, професора Університету Св. Володимира Олександра Івановича Ставровського (1811-1882) та розглядається його життєвий шлях, об'єктивно досліджується його педагогічна і наукова діяльність та наукова спадщина, завідування Музеєм старожитностей Університету Св. Володимира на основі аналізу історіографії про нього із середини XIX – до початку XXI ст.

Ключові слова: Ставровський Олександр Іванович, Київ, 1836-1866, історична освіта, історична наука, Університет Св. Володимира, школа істориків Університету Св. Володимира.

Важливим напрямком сучасної історичної науки є об'єктивне й докладне дослідження життя, наукової діяльності та спадщини попередніх поколінь істориків України, які внесли свій вклад в розвиток освіти, науки, культури України, сформували традиції українського освітнього і наукового простору. У цьому контексті актуальним є досвід істориків Університету Св. Володимира в Києві, школа істориків якого займає гідне місце в історії освіти і науки України. Автор статті досліджує проблему “Школа істориків Університету Св. Володимира XIX ст. в історіографії” [1].

Неупереджене вивчення особистості українського історика, екстраординарного професора кафедри загальної історії Університету Св. Володимира у 1837-1866 рр. О. І. Ставровського, аналіз історіографії про нього із середини XIX до початку XXI ст. дозволять створити більш об'ємний творчий портрет історика і вченого.

Життя, діяльність, побіжну оцінку наукової творчості О. І. Ставровського окреслив у 1884 р. у біографічній статті Ф. Я. Фортинський [2], стислі довідки про життя й діяльність історика були надруковані в 1900 р. [3] та 1909 р. [4] Характеристику Головного педагогічного інституту, де навчався О. І. Ставровський, зробив В. Рудаков у 1893 р. [5]. Про вчителів О.І. Ставровського в Головному педагогічному інституті з всесвітньої історії Лоренцо Фрідріха [6] та з російської історії Устрялова Миколу Герасимовича [7] згадано у довідникових виданнях. Про О. І. Ставровського у своїх споминах у XIX ст. згадали М. І. Костомаров [8], В.Г. Авсеєнко [9]. Спогади М. І. Костомарова із його автобіографії, де він пригадує викладачів Університету Св. Володимира й атмосферу закладу та дає характеристики тодішньому студентству проаналізувала автор цієї статті [10]. Вона ж дослідила спогади В. Г. Авсеєнка про істориків Університету Св. Володимира та його студентство [11].

У контексті становлення та розвитку історичної освіти і науки в Університеті Св. Володимира та становлення школи істориків Університету Св. Володимира науково-викладацьку діяльність О. І. Ставровського розглядала Тарасенко О.О. у 1995 р. [1] та у 2010 р. [12]. Вона ж у 2007 р. вивчала діяльність історика як завідуючого Музею старожитностей Університету Св. Володимира [13].

Про київського медієвіста у своїх працях розповів С. І. Лиману 2009 р. [14], який у 2011 р. розглянув вивчення історії середніх віків О.І. Ставровським та викладання її у його навчальних курсах [15], детально і безпристрасно проаналізував його магістерську дисертацію [16] та у 2013 р. розглянув історію “кадрового конфлікту” у київській університетській медієвістиці першої половини 1860-х рр.: О. І. Ставровський проти В.Г. Авсеєнка [17]. Дослідник підкреслив, що під впливом критичних зауважень мемуарів Костомарова М. І. та В.Г. Авсеєнка про рівень загальної науково-педагогічної підготовки О. І. Ставровського в радянські роки сформувалася наукова інерція, яка зумовила дуже короткі й зневажливі згадування про О. І. Ставровського, що присутні у праці В. П. Бузескула “Загальна історія та її представники в Росії в XIX і на початку XX ст.” [18], у монографії Р. Г. Еймонтової “Російські університети на межі двох епох” [19], у “Нарисах історії історичної науки в СРСР” [20], у яких не було дано оцінки творчості О. І. Ставровського.

Завдання статті – неупереджено розглянути життєвий шлях, педагогічну і наукову діяльність О.І. Ставровського на основі аналізу історіографії про нього із середини XIX – до початку XXI ст. включно.

Олександр Іванович Ставровський народився в 1811 р. в сім'ї священика в Новгородській губернії. Початкову освіту він отримав у Новгородській духовній семінарії, а вищу – у Головному Педагогічному інституті в Санкт-Петербурзі, який закінчив у 1836 р. і був призначений в Університет Св. Володимира виконуючим обов'язки ад'юнкта на кафедрі всесвітньої й російської історій і статистики [2, с.619; 3].

Під час навчання в Головному Педагогічному інституті в Санкт-Петербурзі О. І. Ставровський слухав лекції Фрідріха Лоренца (1803–1861), німецького та російського історика, члена-кореспондента Санкт-Петербурзької академії наук, директора Петрішуле, одного із найстаріших навчальних закладів Росії та першої школи Санкт-Петербурга, заснованої в 1709 р. при лютеранській церкві Св. Петра. Фрідріх Лоренц вищу освіту здобув у Гейдельберзькому університеті під керівництвом німецького історика, професора Фрідріха Шлоссера (1776–1861), світогляд якого сформувався під впливом ідей Просвітництва і німецької класичної філософії. У Берлінському університеті у 1826 р. Фрідріх Лоренц отримав докторську ступінь, займався викладацькою роботою в університеті Галле. Приїхав до Росії, де у 1831 р. був призначений професором всесвітньої історії у Санкт-Петербурзький Головний Педагогічний інститут. Як професор цього

закладу Фрідріх Лоренц склав "Руководство ко всеобщей истории" (СПб., 1841 р., неодноразово перевидавалося), написав "Историю новейшего времени: от Венского конгресса до Парижского мира (1815–1856)" (СПб., 1869 р.) [6].

Цікава статистика щодо викладацьких кадрів, підготовлених у Головному Педагогічному інституті в Санкт-Петербурзі: всього за 11 випусків цей заклад виховав і випустив 682 педагога, із яких 43 стали професорами і викладачами вузів, 377 – вчителями середніх шкіл, 262 – вчителями початкових шкіл [5].

Як відомо, відкриття Київського Імператорського Університету Св. Володимира було підготовлене всім ходом економічного, політичного, культурного розвитку Правобережної України. Політичне рішення російського уряду заснувати університет західного типу в Києві нагально постало у 30-ті роки XIX ст., після придушення польського повстання, коли політика російського самодержавства щодо Правобережної України різко змінилася [12, с.7]. За тимчасовим статутом 1833 р., спеціально розробленим для Київського Імператорського Університету Св. Володимира, історико-філологічне відділення мало п'ять кафедр: філософії, грецької словесності і старожитностей, римської словесності і старожитностей, російської словесності і старожитностей, всесвітньої й російської історій і статистики. У складі та розподілі наук саме на цьому відділенні персональний статут значно поступався статуту російських університетів 1804 р., за яким для всесвітньої й російської історій було надано дві окремі кафедри. Зведення їх на одній кафедрі можна пояснити обережністю уряду щодо впровадження вивчення російської історії як вітчизняної у краї, який ще зовсім недавно офіційно визнавався польським, та недостатньою кількістю кваліфікованих викладачів на той час [12, с.11]. Персональний тимчасовий статут для Університету Св. Володимира, затверджений 25 грудня 1833 р., став ознакою впровадження російської освіти на Правобережній Україні, а також символом оновлення російської освіти в усій імперії [12, с.8].

У 1837 р., після передчасної смерті професора В.Ф. Циха, О. І. Ставровський почав викладати всесвітню історію та грецьку мову. У 1842 р. після захисту магістерської дисертації на тему "Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени" [16] він отримав ступінь магістра історичних наук від Університету Св. Володимира та був обраний і затверджений виконуючим обов'язки екстраординарного професора і залишався на цій посаді до кінця своєї праці в Університеті Св. Володимира у 1866 р., коли він був звільнений у відставку за вислугою 30 річного терміну служби із званням заслуженого екстраординарного професора із пенсією у збільшеному розмірі [2, с.620].

У 40-х роках XIX ст. О. І. Ставровський збирався друкувати "Общую политическую историю", а потім "Нумизматику древней России", якій він одного разу присвятив цілий семестр своїх лекцій [2, с.622].

Олександр Іванович Ставровский помер 14 листопада 1882 р. у містечку Остер, Чернігівської губернії, де він оселився після виходу у відставку. Протягом останніх років життя він тяжко страждав від паралічу, який і звів його в могилу. Після нього залишилися досить цінні папери із Решетіловського архіву та бібліотека до 1000 назв [2, с.622].

Учень Фрідріха Лоренца, О. І. Ставровський наслідував його системі викладання, взяв за основу його "Руководство ко всеобщей истории". За словами професора Фортинського, слухачі лекцій та уроків О.І. Ставровського відзначали, що вони вирізнялися цікавим викладом. О. І. Ставровський читав усі частини всесвітньої історії, розпочинаючи із історії стародавнього Китаю, якій він іноді присвячував цілий семестр і завершував історією французької революції [2, с.620].

Викладаючи російську історію О. І. Ставровський дотримувався ідей свого вчителя Миколи Герасимовича Устрялова (1805–1870), російського історика, археографа, педагога, професора російської історії Санкт-Петербурзького університету, ординарного академіка (1844 р.) Санкт-Петербурзької академії наук, завідуючого кафедрою у Головному Педагогічному інституті, декана історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету у 1839–1855 рр., автора гімназійних підручників історії [2, с.620].

Як відомо, М. Г. Устрялов став провідником консервативної ідеології – триади "офіційної народності": "православ'я – самодержавство – народність" в Російській імперії. Протягом 1837–1841 рр. М. Г. Устрялов надрукував курс своїх лекцій "Русская история" (у п'яти томах) як навчальний посібник для студентів. У 1847 р. учений випустив до нього доповнення "Историческое обозрение царствования императора Николая I". Рукопис підручника проглядався і правився особисто імператором Миколою I. Крім підручника для студентів М. Г. Устряловим були написані та надруковані один підручник для гімназій і один для реальних училищ. Навчальні підручники М.Г. Устрялова були офіційними і єдиними підручниками з історії, за якими здійснювалося навчання до початку 1860-х рр. Це були перші професійні праці, які репрезентували російському суспільству цілісний й послідовний виклад історичного минулого країни від найдавніших часів до середини XIX ст. Основою методики М. Г. Устрялова було опрацювання першоджерел. У своїх працях він проводив теоретичну і фактографічну розробку концепції російської історії, яка була узгоджена із державною ідеологією "офіційної народності", сформульованої міністром народної освіти С. С. Уваровим і стала основою політики у сфері освіти, літератури і гуманітарних наук Російської імперії того часу, а завдяки титулу придворного історіографа працям М. Г. Устрялова надавалося державне значення. Серед російських істориків М. Г. Устрялов займав особливе місце. Домагаючись публікацій своїх підручників і наукових робіт М. Г. Устрялов часто переходив дорогу таким відомим вченим як М. П. Погодін, С. М. Соловйов, М.І. Костомаров [7].

Протягом 1838–1854 рр. О. І. Ставровський завідував Музеєм старожитностей Університету Св. Володимира [13]. Він поповнив Музей 898 археологічними знахідками, які мали наукову цінність, у 1839 р. започаткував археологічну бібліотеку Музею, яка стала добре знаною серед тих, хто займався археологічними розкопками у подальшому. За дорученням Тимчасової комісії для розгляду стародавніх аків,

створеної у 1843 р. з метою об'єднань археологічних та археографічних завдань в одній установі та поширення пошукових робіт на територію всій України, О. І. Ставровський здійснював археологічні та археографічні розвідки, розробив план археологічного дослідження Києва та Київської губернії, разом із професором М. Д. Іванишевим склав проект опису монументальних стародавніх пам'яток України [13, 79-80]. Він брав участь в описі архіву князя Потьомкіна та бібліотеки Києво-Печерської Лаври [2, 620]. На жаль результати археологічних досліджень О. І. Ставровського залишилися невідомими для широкого загалу, оскільки звіти про них, які були надані київському генерал-губернатору, не були надруковані; лише зроблені ним вилучення із архіву князя Потьомкіна були частково надруковані в "Русском архиве" у 1864 і 1865 рр. [2, с.622].

О.І. Ставровського було обрано до складу наукових товариств: у 1843 р. він став членом Копенгагенського королівського товариства північних антикварів, у 1852 р. – членом Російського імператорського географічного товариства [2, с.620].

В Університеті Св. Володимира О. І. Ставровський протягом 1836–1866 рр. викладав всесвітню історію, російську історію, статистику, грецьку мову. О. І. Ставровський також викладав історію в Київському інституті шляхетних дівчат у 1840 – 1852 рр. та у Київському кадетському корпусі у 1852–1857 рр. Саме за викладання історії в Київському кадетському корпусі О.І. Ставровський отримав ордени Св. Станіслава 2-го та 3-го ступенів та висловлення монаршого благовоління як подяку від імператора [2, с.620].

Головною і майже єдиною працею О.І. Ставровського залишається його магістерська дисертація "Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени" [16], в якій автор виступив проти зайвого осуду та вихвалання епохи середньовіччя, які панували у XVIII і на початку XIX ст. [2, с.621].

У біографічній замітці професор Фортинський подав побіжну оцінку творчості О. І. Ставровського [2, с.619-622]. Зокрема, відзначив, що "в средних веках он [О.І. Ставровський – О.Т.] видит "цепь, связующую все историческое время в один целый организм в них скрывается начало наших предков и государств, начало государственных новейших устройств, основание организации церкви, как тела государственного, зародыш искусств и наук в духе новейших времен" [2, с.621]. Ф. Я. Фортинський зауважив, що "разъяснению более или менее обстоятельному постепенного развития всех этих начал и зародышей в течение средних веков и посвящена главная часть исследования Ставровского; при этом он обнаруживает достаточное для своего времени знакомство с историческою литературою Германии и Франции; с английскими историками он знаком только по переводам" [2, с.622].

На початку XXI ст. Сергій Лиман проаналізував наукову спадщину та викладацьку діяльність О. І. Ставровського як історика-медієвіста, що дозволило з'ясувати особливості розвитку раннього етапу медієвістики в Університеті Св. Володимира та в українських землях Російської імперії [15]. Також дослідник розглянув зазначені аспекти у своїй монографії [14, с.180, 184-185]. Саме ім'я професора кафедри всесвітньої історії О. І. Ставровського пов'язане із зародженням медієвістики в Університеті Св. Володимира, адже протягом тридцяти років він читав курси лекцій, присвячені середньовіччю та присвятив його вивченню свою магістерську дисертацію "Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени" [16].

В історичній літературі склався досить суперечливий образ особистості історика та його науково-педагогічної діяльності під впливом критичних зауважень про рівень його загальної науково-педагогічної підготовки у спогадах М. І. Костомарова та В. Г. Авсеєнка. Вважаємо доречним навести їхні думки.

Так, Микола Іванович Костомаров у своїй автобіографії [8] пригадував той час, коли він працював в Університеті Св. Володимира із серпня 1846 р. по березень 1847 р. під час київського періоду (1844–1847) його життя, згадував викладачів, студентів, дав характеристику атмосфери університету в цілому [10, с.99].

Споминав Микола Іванович і Олексія Івановича Ставровського: "Профессор всеобщей истории Ставровский был человек, обладавший большою памятью, но почти не знакомивший своих слушателей с современными способами обработки истории и критикой источников; в его преподавании, как замечали студенты, слышалось что-то семинарское" [8, с.477].

Вихованець Університету Св. Володимира, кандидат–претендент на кафедру всесвітньої історії у 1863–1864 рр., згодом письменник, критик, публіцист, журналіст Василь Григорович Авсеєнко у своїх автобіографічних споминах "Школьные годы. Отрывки из воспоминаний. 1852–1863" [9] яскраво реконструює портрети професорів кафедри всесвітньої історії В. Я. Шульгіна та О. І. Ставровського, професора кафедри російської історії П. В. Павлова та пригадує особливі риси, які визначали університетське життя під час його навчання у 1859–1863 роках [11].

"Людина суха та холодна", – так охарактеризував В. Г. Авсеєнка Олександр Васильович Романович-Славатинський (1832–1910) [24, с.580-583] – доктор державного права, ординарний професор кафедри державного права Університету Св. Володимира, який навчався на юридичному факультеті у 1850–1855 роках, відзначаючи, що В. Г. Авсеєнко не користувався симпатією на факультеті [25, с.186].

Про професора кафедри всесвітньої історії О. І. Ставровського В. Г. Авсеєнко спогадував: "Кафедру всеобщей истории разделял с Шульгиным профессор Алексей Иванович Ставровский. Это был совершенный антипод Виталия Яковлевича, и, как следует антиподу, очень его недолюбливал. Семинарист и потом воспитанник бывшего Главного педагогического института, он получил степень магистра всеобщей истории за диссертацию под заглавием: "О значении средних веков в рассуждении к новейшему времени". Говорят, покойный Грановский, когда хотел потешить своих друзей, извлекал из особого ящика эту удивительнейшую книжицу и прочитывал из нее избранные места. [...] Во все мое студенчество я не более трех раз посетил лекции Ставровского и очень затрудняюсь определить, как и что он читал. [...] не довольствуясь курсом всеобщей истории, Ставровский читал нам еще науку "теорию истории". [...] Я был на

первой лекции [...]. От дальнейшего слушания “теории истории” я уклонился. Нужно, впрочем, заметить, что слушателями Ставровского могли быть лишь люди, не только не дорожащие временем, но и обладающие крепкими нервами” [9, с.720].

В. Г. Авсеєнко згадував: “Решительно не могу припомнить, как мы держали экзамен из “теории истории”. Сдается мне, что факультет вовсе уволил нас от этой непосильной задачи. Зато очень хорошо помню, что, оставшись по выходе В. Я. Шульгина единственным представителем всеобщей, а по выходе П.В. Павлова, также и русской истории в университете, А. И. Ставровский задавал для семестральных сочинений очень удивительные темы. [...] когда я раз в шутку сказал товарищам, будто Ставровский задал сочинение: “о пользе Европы” – никто не подумал, что я говорю в шутку” [9, с.721].

“Так как я был рекомендован совету Шульгиным, то нерасположение Ставровского к последнему перенеслось и на меня, и я очень хорошо понимал, что на окончательных экзаменах он не будет ко мне снисходителен. Может быть им руководило и другое соображение, чисто практического свойства: он дослуживал срок и должен был баллотироваться на добавочное пятилетие. Если бы к тому времени явился кандидат на кафедру всеобщей истории, шансы быть избранным для него очень сократились бы; и напротив, при торжественном провале рекомендованного кандидата, факультет принужден был хлопотать об оставлении Ставровского на кафедре. По этим причинам я не сомневался, что мои экзамены по всеобщей и русской истории превратятся в некое состязание. К счастью, противник мой оказался из не очень сильных. Древнюю историю я сдал еще при Шульгине; из новой мне попался билет о Людовике святом. Рассказываю я чуть не с полчаса – Ставровский, не глядя на меня, только потирает переносицу. “Ну, а что ж вы самого главного не рассказали до сих пор?” вдруг перебивает он меня. Признаюсь, я стал в тупик: кажется, все уж сдал по порядку, и вдруг от меня требуют самого главного! – “А историю Тристана забыли?” с торжествующим видом разрешил мое недоумение Ставровский. Я только переглянулся с Н. Х. Бунге, находившимся ассистентом на экзамене, и по язвительной улыбке на его лице понял, что мне поставят кандидатский бал. Очевидно Тристан дал холостой выстрел”, – споминав В. Г. Авсеєнко [9, с.721].

“С русской историей дело вышло круче. Я не был ни на одной лекции по этому предмету и решительно не знал, что из него делал Ставровский. Товарищи говорили, что он сильно напирал на археологию, что он сам производил какие-то раскопки под Киевом и даже поднес однажды бывшему генерал-губернатору Бибикову какой-то котелок с древностями, сохранявшийся с тех пор в университетском музее и называемый студентами “Бибиковским горшком”. Все это мало меня успокаивало, тем более что русской историей я занимался гораздо меньше чем всеобщей, и уж в археологии вовсе не был силен. А на экзамене, точно на смех, попадаете мне билет: “Культурное состояние Руси в удельном периоде”. Ставровский как увидал, так и повеселел.... Ну пришлось и о Бибиковском горшке поговорить.... Ассистентом, на беду, был профессор русской словесности Селин, на благоволение которого я никак не мог рассчитывать. Поставили они мне вдвоем 3 (высший, кандидатский бал был 4). С помощью такой отметки из главного предмета со мной было бы совсем покончено, потому, что не получивший кандидатской степени разумеется не мог бы выступить претендентом на кафедру, – но факультет взглянул на дело иначе, и пригласил Ставровского переписать отметку”, – відзначав В.Г. Авсеєнко [9, с.721-722].

“Тем, однако, еще не кончились мои состязания со Ставровским. В виду только что утвержденного нового устава, я предположил тотчас по окончании курса искать приват-доцентуры. Надо было подать *pro venia legendi*. Шульгин, продолжавший из своего уединения интересоваться университетскими делами, посоветовал мне, не затеяв ничего нового, представить просто кандидатское сочинение, благо оно было напечатано. Я послушался, хоть работа эта казалась мне мало достойною. Она представляла, во всяком случае, двоякую выгоду – была готова, и притом относилась к эпохе, которою я наиболее занимался, следовательно, защита на диспуте представлялась мне делом обеспеченным. Ставровский, назначенный в числе оппонентов, тем не менее заранее торжествовал, рассказывал, что у него приготовлено более ста возражений, что он истребит меня с корнем. В результате вышел такой скандал, какого вероятно еще никогда не было ни на одном диспуте. Чуть не весь город собрался в университетскую залу. Ставровский начал напominанием, что университет носит имя “императорского”, и что поэтому защищаемые в нем диссертации обязаны быть безукоризненны. Неожиданное предисловие это сразу озадачило публику.... Затем почтенный оппонент мой развернул тетрадь с обещанными в числе более 100 возражениями. Но, Боже мой, что это были за возражения! Например, прочитывает он из цитируемой мною книги немецкую фразу и доказывает, что я ее совсем не так перевел. Действительно, между немецкой фразой и моей нет ничего общего. Все недоумевают, я сам ничего не понимаю.... Попечитель, покойный сенатор Витте, предполагает, что у нас были разные издания немецкой книги; берет ее у Ставровского, берет у меня – оказывается совершенно одно и то же. Тогда я прочитываю понемецки ту фразу, на которую ссылаюсь – перевод выходит совершенно верен. Вся штука в том, что Ставровский взял на указанной мною странице немецкого автора первую попавшуюся ему фразу, и вообразил, что это именно та фраза, которую я цитирую в русском переводе. По зале пробегает сдержанный хохот, Ставровский быстро переворачивает листок и читает дальше. Праздничное настроение публики все растет, диспут принимает характер совершенно несвойственный академическому торжеству. Наконец Ставровский догадывается, что надо бросить свою тетрадку, и уступает очередь второму оппоненту”, – підсумовував В. Г. Авсеєнко [9, с.722].

Історію “кадрового конфлікту” у київській університетській медієвістиці першої половини 1860-х рр. – О.І. Ставровський проти В. Г. Авсеєнка досить детально оповів С. І. Лиман [17].

“А в конце концов, более чем благополучный исход диспута ни к чему не привел. Я читал лекции всего один семестр. По новому уставу, политическая экономия отнесена была к курсу юридических наук, и таким образом Н. Х. Бунге выбыл из нашего факультета. С этой переменной факультет можно сказать рассыпался,

поступив в полную власть Селина и Ставровского. Мне за мои лекции не назначили никакого вознаграждения, не признали их обязательными для студентов и отвели для них такой час, когда все стремятся обедать. Со всеми этими условиями я помирился бы, потому что аудитория моя все-таки была полна, но вопрос для меня заключался в том – каким же образом я буду держать магистерский экзамен при таком составе факультета? Очевидно судьба моя совершенно была в руках Ставровского. Ехать в другой университетский город мне не хотелось, да и ученая служба, при ближайшем знакомстве с местным профессорским персоналом, перестала мне нравиться – и я принял приглашение генерал-губернатора Анненкова разделить с Шульгиным труды по редакции “Киевлянина”, – висноував В. Г. Авсеєнко, який у 1864–1865 рр. був членом редакційної колегії газети [9, с.723].

Наведені вище критичні зауваження, висловлені у спогадах М. І. Костомарова та В. Г. Авсеєнка про О.І. Ставровського, сформували у майбутньому короткі і негативні згадування про нього істориків.

Кафедра всесвітньої історії, професором якої був О. І. Ставровський у 1836–1866 рр., здійснювала викладання давньої, середньовічної і нової історії. Вузкої спеціалізації у той час не існувало. Один професор мав викладати всю загальну історію. Зрозуміло, що він не міг на однаковому професійному рівні викладати всю загальну історію.

За словами професора Фортинського, як автора біографічного нарису про О. І. Ставровського, слухачі лекцій та уроків О. І. Ставровського відзначали, що вони вирізнялися цікавим викладом [2, с.620], проте “курс его истории не пользовался популярностью” [2, с.621]. Чому курс лекцій О. І. Ставровського не користувався популярністю у студентів і хто вони були? С. І. Лиман слушно виокремив питання впливу польського фактора в Університеті Св. Володимира на сприйняття лекцій вірнопідданих викладачів російського імператорського університету студентами-поляками [15, с.31-33]. Варто згадати, що польське питання у Києві до середини 1860-х років було досить напруженим, а у період викладацької діяльності О. І. Ставровського у 1836-1866 рр. в Університеті Св. Володимира переважали саме студенти-поляки і викладачі-поляки.

У спогадах про Університет Св. Володимира за 1847 рік М. І. Костомаров охарактеризував і тогочасне студентство: “Студенты по своему настроению резко выделялись в две партии: русскую и польскую. Симптомы национальной враждебности, которые так резко отличали Киевский университет впоследствии, тогда еще были в зародыше или по крайней мере не смели проявляться слишком рельефно при зорком наблюдении генерал-губернатора Д. Г. Библикова” [8, с.478].

Історик ділився цікавими думками щодо заходів влади відносно русифікації: “Тогдашнее стремление правительственных элементов к обрусению края произвело то, что поляки не смели себя называть поляками, а называли католиками, что выходило забавно: слово “католики” в Киевском крае теряло свое повсеместное значение вероисповедания и стало означать как бы какую-то национальность; но, отличая себя католиком, поляк, однако, ни за что бы не назвал себя русским, потому что в этом крае и слово “русский”, наоборот, перешло как бы в значение вероисповедания. Этим, собственно, только и ограничивалось тогдашнее обрусение” [8, с.478].

М. І. Костомаров відзначав: “Поляки все-таки исключительно говорили по-польски и не хотели знать по-русски; приобретаю звание русского языка поневоле в училище, поляк считал как бы нравственною необходимостью поскорее забыть его. Интеллигентный язык во всем крае был исключительно польский, и даже крестьяне поневоле должны были усваивать его. Иначе и быть не могло там, где огромная масса малорусского православного народа оставалась в порабощении у польских панов-католиков и где самый закон империи давал последним столько прав над первыми” [8, с.478].

Переказував М. І. Костомаров свої спостереження про кращу підготовку польського студентства: “Судя по экзаменам как вступительным, так и переводным, я имел случай вывести заключение, что поляки вступали в университет с лучшею подготовкой, чем русские, и это зависело уже не от школьного учения, а от первоначального домашнего воспитания. Малорусское юношество, уроженцы левой стороны Днепра, за исключением немногих, одаренных особыми выдающимися талантами, отличались какою-то туповатостью, ленью и апатией к умственному труду” [8, с.479].

Промовисто яскраву характеристику тієї доби та атмосфери стосунків між студентами різних таборів Університету Св. Володимира навів у спогадах тодішній студент В. Г. Авсеєнко. Процитуємо його докладніше. В. Г. Авсеєнко згадував: “В эпоху предшествовавшую восстанию [польське національне визвольне повстання 1863–1864 років проти панування Російської імперії – О.Т.], киевский университет был из самых многолюдных. Число студентов значительно переходило за тысячу, тогда как после восстания сразу сократилось до 400 с чем то. Это дает понятие, как велико было число поляков. Польский язык преобладал. Не смотря на русское преподавание и русское управление, поляки держали себя в положении господствующей национальности и, надо прибавить, что такое положение опиралось не на одном только численном преобладании. Юго-западный край в то время был чисто польский край. Польское дворянство, богатое, образованное, сплоченное в солидарную массу, владело двумя третями поземельной собственности, дававшей отличный доход, и с помощью крепостного права держало в безусловной зависимости коренное русское [українське – О. Т.] население. Здесь, на благодатной почве Украины, отношения помещиков к крестьянам издавна приняла чисто феодальный характер. Поляки были завоеватели, утвердившие свое господство после продолжительной кровавой борьбы. От Хмельницкого до гайдамачины, край был постоянно заливаем кровью...” [9, с.729].

“Разность не только племенная и сословная, но и вероисповедная, кровавые призраки крестьянских и казацких восстаний, необходимость пользоваться евреями, как посредствующей связью между шляхтой и народом – все это до такой степени обостряло отношения между помещиками и крестьянами, что здесь

крепостное право получило характер, какого оно не имело нигде более, не только на Руси, но и в Западной Европе” [9,730], – продовжував оповідати В. Г. Авсеєнко.

“В сороковых годах, Киев сделался главным центром украинофильства. Это была еще очень молодая, неорганизованная сила, выступившая не столько в отпор польской идее, сколько во имя общих освободительных начал, общего протеста против государственной централизации. Последнее значение определялось тем яснее, что русская власть относилась к украинофилам очень подозрительно и строго. В конце пятидесятих годов, обе идеи, польская и украинофильская, стояли лицом друг против друга, под общей опалой власти; последняя считалась даже опальнее, потому что была вполне демократическая... В виду уже сильно обнаруживавшегося политического брожения, взаимное отношение обеих партий получало существенную важность. Если б украинофилы дали увлечь себя полякам, восстание разыгралось бы в несравненно больших размерах, могло бы иметь более серьезный, во всяком случае более кровавый исход” [9, с.730-731], – відслідковував В. Г. Авсеєнко.

“Подъем польского элемента в университете с 1861 года стал особенно заметен благодаря тому, что как раз в это время была отменена студентская форма. Явились тотчас национальные костюмы, под которыми отличать поляка от малоросса было гораздо легче, чем под форменными сюртуками. Вид аудиторий и коридоров совершенно изменился. [...] Поляки, сыновья богатых местных помещиков, особенно старались отличаться аристократическою внешностью и манерами. С отменю формы все эти господа куда-то исчезли. Отчасти их унесли быстро назревавшие в Варшаве события [...]; отчасти, может быть, они были запуганы преобладающей массой серых и рыжих свиток, чамарок, смазанных сапогов и лохматых голов, наполнивших аудитории вслед за отменной формы. Университет демократизировался как бы по мановению волшебного жезла – и не по одному только внешнему виду. В польской партии, державшейся до сих пор неизменно самых непримиримых шляхетских тенденций, обнаружилось замечательное явление: горсть молодежи, сблизившись с украинофилами, сумела отрешиться от этих тенденций и выступила с радикально-демократической программой, оскорбившей самым чувствительным образом старую польскую партию. Во главе отщепенцев стоял студент Рьельский, очень энергичная и интересная личность, одна из тех личностей, которые как будто нарочно созданы для того, чтоб вобрать в себя что-то новое, еще незаметное для других, и дать ему форму. Не знаю, какая судьба постигла впоследствии этого замечательного человека – говорили, что он принял православие и женился на простой казачке, – но роль его в киевском университете в 1861–1863 гг. была очень важная.... Ненависть к нему поляков была беспредельная; рассказывали, что его хотели убить. Энергия, с какой он изблажил шляхетскую подкладку зачинавшегося движения, без сомнения не мало содействовала тому, что с 1861 года взаимные отношения поляков и русских в стенах университета приняли чрезвычайно острый характер. Дело доходило до угроз варфоломеевской ночью, и я помню, что мы одно время принимали серьезные меры предосторожности, собирались на ночь большими группами, и баррикадировали двери и окна... В аудиториях, в сборной и читальной залах, поляки и русские держались, как два враждующие лагеря; готовилась борьба за обладание университетом, противники косились друг на друга, выжидая событий... С конца 1862 года университет стал быстро пустеть. Еще раньше, по-одиночке, поляки начали куда-то исчезать; перед зимними каникулами дезертирство усилилось, а после нового года большинство поляков не возвратилось” [9, с.732-733], – розповідав В. Г. Авсеєнко.

Наведені цитати із спогадів М. І. Костомарова та В. Г. Авсеєнка виразно засвідчили особливу атмосферу в Університеті Св. Володимира, такою ж була і атмосфера в аудиторіях О. І. Ставровського. Професор Ставровський, як вірогідний Російської імперії, всім своїм єством та діяльністю уособлював свою лояльність до влади, отримав висловлення монаршого благовоління як подяку від імператора, ордени Св. Станіслава 2-го та 3-го ступенів за викладання історії в Київському кадетському [2, 620], послідовно підтримував антипольський табір.

Зрозуміло, що в окреслених вище обставинах лекції професора Ставровського не могли користуватися популярністю серед переважно студентів-поляків, хоча за відгуками його слухачів вони відзначалися цікавим викладом.

У магістерській дисертації “Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени” [16] О. І. Ставровський виклав своє розуміння історії середніх віків та її головні елементи.

Магістерську дисертацію О. І. Ставровського, яку він захистив у 1842 р., детально проаналізував С.І. Лиман [15], який підкреслив, що професор Московського університету Т. М. Грановський, російський історик-медієвіст, який заклав основи наукової розробки західноєвропейського середньовіччя в Російській імперії, розпочав викладати історію середніх віків у 1839 р., на два роки пізніше за О. І. Ставровського, на три роки пізніше за нього у 1845 р., захистив магістерську дисертацію, і що на ці факти варто зважати історіографам при вивченні особистих стосунків двох медієвістів [15, с.32].

Уважно й прискіплю вивчаючи монографію О.І. Ставровського С. І. Лиман зазначає, що її текст цілком відповідав її заголовку, а саме питання про значення середніх віків у всесвітній історії було надзвичайно актуальним [14, с.174].

Попередник О.І. Ставровського на кафедрі всесвітньої історії Університету Св. Володимира український історик, ординарний професор кафедри всесвітньої та російської історії, декан першого історико-філософського відділення філософського факультету Університету Св. Володимира в травні 1835 – грудні 1836 рр., ректор Університету Св. Володимира в грудні 1836 – квітні 1837 рр., один із засновників школи істориків Університету Св. Володимира Володимир Францович Цих [21] у своїй магістерській дисертації “Решение вопроса: По причине беспрестанного умножения массы исторических сведений и распространения объёма истории, не оказывается ли нужным изменить обыкновенный способ

преподавания сей науки и какой он должен быть именно, как вообще, так и особенно в университетах?" підкреслював, що середні віки "представляют собой настоящий хаос для историка" [22].

О. І. Ставровський при визначенні ваги середніх віків запозичив, як і багато його сучасників, певні висновки у Франсуа-П'єра-Гільйома Гізо [23], французького державного і політичного діяча, дипломата, одного із найвпливовіших істориків свого часу, автора праць з історії Європи, Франції, який досліджував проблеми представницького правління, процеси еволюції земельної власності, їх роль у формуванні соціальної структури та політичного устрою, курси лекцій якого із нової історії стали основою його праць про історію цивілізацій у Європі, Франції, були новаторською спробою створення цілісної схеми історичного розвитку Європи від середньовіччя до нового часу.

Варто наголосити, що праці Франсуа Гізо справили довготривалий вплив на російську та українську історичну школу XIX–XX ст., особливо на фахівців із всесвітньої історії, зокрема викладачів Харківського та Київського університетів Володимира Францевича Циха, Михайла Михайловича Луніна, Михайла Назаровича Петрова, Івана Васильовича Лучицького

За висновками С. І. Лимана магістерська дисертація О.І. Ставровського, не зважаючи на компілятивність її певних положень, у цілому відповідала рівню історичної науки 1840-х років в Російській імперії, в іншому випадку її захист як магістерської дисертації не міг би взагалі відбутися. Це було перше дисертаційне дослідження в Університеті Св. Володимира, яке була повністю присвячене західноєвропейській середньовічній історії [15, с.35-36]. Її автор навів у монографії коротку історіографію історії середніх віків, погляди відомих сучасних йому вчених, що, за словами знаного медієвіста Ф. Я. Фортинського, у дисертації "обнаруживает достаточное для своего времени знакомство с исторической литературой Германии и Франции" [2, с.622]. Основна частина монографії була нарисом ключових проблем середньовіччя, підпорядкованим хронології подій тієї доби, тому монографію О. І. Ставровського можна розглядати як основу загального курсу його лекцій, що дозволяє говорити про навчальні завдання монографії, яка мала 197 сторінок тексту, що значно перевищувало обсяг більше десятка магістерських і докторських дисертацій, виданих в українських землях Російської імперії до початку 1860-х рр., цілком чи частково присвячених історії середніх віків [15, с.37].

Як підкреслює С. І. Лиман, деякі положення магістерської дисертації О. І. Ставровського не втратили своєї актуальності і у наш час. Зокрема, визнання епохи середньовіччя як часу формування сучасних О.І.Ставровському суспільних структур, критика спроб зображувати середньовіччя епохою повного занепаду науки, прагнення пояснювати процес зміни політичних порядків "переворотом у власності". У деяких випадках О. І. Ставровський передбачав висновки медієвістів Російської імперії другої половини XIX ст. із питань про сутність феодалізму, передбачливо вказуючи на соціально-економічні аспекти цієї проблеми [15, с.37].

Підсумуємо, без сумніву О. І. Ставровський був людиною свого часу, майже вся його науково-педагогічна діяльність проходила в роки царювання Миколи І. Погоджуємося із думкою С. І. Лимана про те, що О. І. Ставровський вичерпав свій науковий потенціал раніше своєї відставки, а пристрась до карткових ігор та захист університетського пансіонерства доповнили його моральний портрет. Шість років (1842–1848) він протидіяв одержанню докторантури в Університеті Св. Володимира С. С. Гогоцькому, фахівцю із середньовічної філософії, українському філософу, історичному філософу, представнику київської духовно-академічної філософської школи, професору Університету Св. Володимира у 1851–1886 рр. Вище окреслена позиція О. І. Ставровського вплинула і на те, що не склалася наукова доля В. Г. Авсеєнка у стінах Університету Св. Володимира [15, с.36]. Варто також вважати справедливими критичні відгуки згаданих мемуаристів-сучасників про історика.

Проте майже єдина наукова праця О.І. Ставровського – магістерська дисертація у цілому відповідала рівню історичної науки 1840-х років в Російській імперії, була перший дисертаційним дослідженням в Університеті Св. Володимира, яке було повністю присвячене західноєвропейській середньовічній історії, у праці була дана коротка історіографія історії середніх віків, наведені погляди відомих сучасних йому вчених, що виявляло його обізнаність із історичною літературою Німеччини та Франції, основна частина монографії була нарисом ключових проблем середньовіччя, який можна розглядати як основу загального курсу лекцій історика, дисертація мала 197 сторінок тексту, що значно перевищувало обсяг магістерських і докторських дисертацій, виданих в українських землях Російської імперії до початку 1860-х років.

Деякі положення магістерської дисертації О. І. Ставровського не втратили своєї актуальності і у наш час, а у деяких випадках вчений передбачив висновки медієвістів Російської імперії другої половини XIX ст.

Отже, враховуючи все вище окреслене, ми поділяємо думку С. І. Лимана, що настав час по-іншому розставити акценти у поверхових оцінках творчості О. І. Ставровського, які дісталися у спадщину від історіографії XX ст. про "бездарного Ставровского", який мав "мало общего с наукой".

Представник школи істориків Університету Св. Володимира Олександр Іванович Ставровський віддав Університету Св. Володимира тридцять років свого життя та науково-педагогічної діяльності, мав безпосереднє відношення до становлення школи істориків Університету Св. Володимира у XIX ст., стояв біля витоків школи істориків закладу, започатковував її традиції, вніс свій вклад у розвиток освіти і науки на українських землях Російської імперії у 30-ті – 60-ті роки XIX ст.

Джерела та література

1. Тарасенко Ольга. Становлення та розвиток історичної освіти та науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. / Ольга Тарасенко. – К.: Логос, 1995. – 276 с.

2. Фортинский Ф. Я. Ставровский А.И. / Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834-1884) / Ф.Я. Фортинский / Составлен и издан. под ред.: В.С. Иконников. – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – С. 619–622.
3. Ставровский, Алексей Иванович // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – СПб., 1900. – Т. 31. – П/т. 61. – С. 387.
4. Кравец Ф. Ставровский Александр Иванович /Ф. Кравец //Русский биографический словарь в 25 томах. – Том XIX. Смеловский – Суворина. – Спб.: Тип. Товарищества Общественная Польза, 1909. – 620. – С. 310-311.
5. Рудаков В. Главный педагогический институт /В. Рудаков// Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – СПб., 1893. – Т. VIIIа: Германия – Го. – С.787-788. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Главный_педагогический_институт
6. Гельвих А. Лоренц, Фридрих /А. Гельвих //Русский биографический словарь А. А. Половцова в 25 томах. – СПб., 1914. – Т. 10: Лабзина – Ляшенко. – С. 693-694.
7. Устрялов Николай Герасимович (1805–1870) /Санкт-Петербургский государственный университет. Биографика. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bioslovhist.history.spbu.ru/component/fabrik/details/1/836.html>
8. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Микола Костомаров / Сост. и ист.-биограф. очерк В. А. Замлинского; Примеч. И. Л. Бутича. – 2-е изд. – К.: Лыбидь, 1990. – 736 с.
9. Авсеенко В. Г. Школьные годы.: Отрывок из воспоминаний. 1852-1862. / В. Г. Авсеенко // Исторический вестник, 1881. – Ч. 4. – С. 707-734.
10. Тарасенко О. О. Спогади Миколи Костомарова (школа істориків Університету Св. Володимира) / О. О. Тарасенко // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2015. – Том 127. Вип.11/2. – С. 97-102.
11. Тарасенко О. О. Спогади В. Г. Авсеенка про істориків Університету Св. Володимира / О. О. Тарасенко // Грані. Науково-теоретичний альманах. – 2016. – Том 130. Вип. 2 (лютий). – С. 81-89.
12. Тарасенко О. О. З історії становлення та розвитку історичної освіти в Київському імператорському університеті Св. Володимира (до 175 річчя від дня заснування) / О. О. Тарасенко // Історична думка. – 2010. – № 1 (2). – 59 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf
13. Тарасенко О.О. Музей старожитностей університету Св. Володимира у вивченні історії українського народу (до 170-річчя заснування) / Ольга Олексіївна Тарасенко // Сумська старовина, 2007. Вип. 23. – С. 78-83.
14. Лиман С. И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.) / С. И. Лиман. – Х. : ХГАК, 2009. – 688 с. – С. 180, 184-185.
15. Лиман С.И. Історія середніх віків у творчості та навчальних курсах професора Київського університету Олексія Івановича Ставровського (1811–1882 рр.) / С. И. Лиман // Вісник Харківської державної академії культури. – 2011. – Вип. 33. – С. 29-40.
16. Ставровский А. И. Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени / А. И. Ставровский. – К.: Тип. ун-та, 1841. – 197 с.
17. Лиман С. И. З історії "кадрового конфлікту" у київській університетській медієвістиці першої половини 1860-х рр.: О. І. Ставровський проти В. Г. Авсеенка / С. И. Лиман // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки, 2013. – Том 23. – С. 144-160.
18. Бузескул В. П. Всеобщая история и её представители в России в XIX – начале XX вв. / В. П. Бузескул. – Л.: Изд-во АН СССР, 1929. – Ч. 1. – 218 с.
19. Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической / Р.Г. Эймонтова. – М.: Наука, 1985. – 350 с.
20. Очерки истории исторической науки в СССР. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – Т. 2.
21. Фортинский Ф.Я. Цых Владимир Францевич / Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834–1884) / Ф.Я. Фортинский / Составлен и издан. под ред.: В.С. Иконников. – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – С. 724–728.
22. Цых В. Ф. [О способе преподавания истории]. Решение вопроса: По причине беспрестанного умножения массы исторических сведений и распространения объема истории, не оказывается ли нужным изменить обыкновенный способ преподавания сей науки и какой он должен быть именно, как вообще, так и особенно в университетах? / В. Ф. Цых. – Х.: Тип. ун-та, 1833.– 128 с.
23. Клименко О. В. Гізо Франсуа-П'єр-Гільйом [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2004. – 688 с.: іл. – Режим доступа: <http://www.history.org.ua/?termin=Gizo>
24. Романович-Славатинський А. В. / Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884) / Составлен и издан под. ред. В. С. Иконникова. – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – С. 580-583.
25. Романович-Славатинський А. В. Моя жизнь и академическая деятельность. Воспоминания и заметки. 1832-1884 гг. / А.В. Романович-Славатинський // Вестник Европы, 1903. – Ч.5. – С. 181-205.

Tarasenko O. School of Historians of St. Volodymyr University: strokes to a creative portrait of Olexander Ivanovych Stavrovsky (1811-1882)

The article is devoted to the honored personality of the Ukrainian historian, scholar, Professor of St. Volodymyr University Olexander Ivanovych Stavrovsky (1811-1882) and is examined objectively his life, his teaching, pedagogical and scientific activities and heritage, his managing of the Museum of Antiquities of St. Volodymyr University on the basis of the historiography about him from the middle of the XIX – to the beginning of the XXI centuries. It is proved that Olexander Ivanovych Stavrovsky, as a representative of the School of Historians of St. Volodymyr University, who gave the University thirty years of his life, scientific and pedagogical activity, had a direct attitude on the formation of the School of Historians of the institution in the XIX century, was at the origins of this School, initiated its traditions, contributed to the development of education and science on the Ukrainian lands of the Russian Empire in the 30's and 60's of the XIX century.

Key words: Olexander Stavrovsky, Kyiv, 1836-1866, historical education, historical science, St. Volodymyr University, School of Historians of St. Volodymyr University.